

УДК 331.582

Н.Л. Ющенко, канд. екон. наук

А.М. Позднякова, студентка

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ:
ПРОБЛЕМА НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ПРИРОДНОГО ЗМЕНШЕННЯ
НАСЕЛЕННЯ**

Н.Л. Ющенко, канд. экон. наук

А.М. Позднякова, студентка

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

**ФОРМИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ЧЕРНИГОВСКОГО
РЕГИОНА: ПРОБЛЕМА НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ ЕСТЕСТВЕННОГО
УМЕНЬШЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ**

Nadiia Yushchenko, PhD in Economics

Anastasiia Pozdniakova, student

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

**FORMATION OF EMPLOYMENT POTENTIAL CHERNIHIV REGION:
THE PROBLEM OF NEGATIVE INFLUENCE OF NATURAL POPULATION
REDUCTION**

Досліджено демографічні проблеми сучасної України та депопуляції населення Чернігівського регіону як деструктивного чинника формування його трудового потенціалу.

Ключові слова: відтворення населення, демографічні втрати, коефіцієнт народжуваності, трудовий потенціал.

Исследованы демографические проблемы современной Украины и депопуляции населения Черниговского региона как деструктивного фактора формирования его трудового потенциала.

Ключевые слова: возобновление населения, демографические потери, коэффициент рождаемости, трудовой потенциал.

The article investigates the demographic problems of modern Ukraine and depopulation of the Chernihiv region as a destructive factor in the formation of its labor potential.

Key words: reproduction, population losses, the birth rate, the employment potential.

Постановка проблеми. Станом на кінець 2012 р. в Україні налічувалося 45,5 млн громадян. За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, якщо приріст населення залишатиметься на рівні 2013 року (народжуваність, смертність, міграція), до 2060 року в Україні буде 39,5 млн осіб [11]. За відсутності Голодомору, в Україні сьогодні проживало б більше 80 млн людей.

Найбільша чисельність населення була у 1992 році – 52,2 млн. Відтоді смертність незмінно переважає над народжуваністю.

Наприкінці XIX ст. Україна мала найвищу народжуваність у Європі, а у 2001 році – найнижчу. Відтоді вона поступово почала зростати. До 2002 року населення зменшувалось доволі стрімко через падіння народжуваності, обумовлене перехідним періодом, економічною кризою, соціальними проблемами. З 2000–го розпочалося економічне зростання. 2001-й р. став переломним – в Україні спостерігалась найнижча народжуваність не лише за роки незалежності, а і за весь час коли виконувались розрахунки.

У 1960-1970-ті роки, коли впровадили антибіотики, подолали епідемію туберкульозу, смертність в Україні була нижчою, ніж у Японії. Проте за той час, коли в інших країнах тривалість життя зростала, в Україні від 1970-х з неістотними коливаннями смертність не зменшувалась. Стрімко зросла вона знову в 1990-х – через економічну нестабільність. Найвищою була у перші п'ять років незалежності, до 2005-го дещо вирівнялась, після чого потроху знижується. Порівняно з іншими країнами Європи, наприклад, Польщею або Чехією, що також мали високу смертність у 1990-ті, але швидко провели реформи, тривалість життя в Україні до теперішнього часу дуже низька.

Демографічний чинник є одним із базових для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави. Розвиток трудового потенціалу і як результат – величина сукупного національного доходу залежить від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку. Проблеми демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. У спільноті європейських держав, у яких мають місце депопуляційні тенденції, Україна відзначається високою інтенсивністю природного зменшення населення. Надзвичайно високі темпи депопуляції обмежують можливості країни у формуванні конкурентного трудового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розподілу праці й розвитку трудових ресурсів вперше піднімалися ще у роботах Ксенофонта і Платона. Методологічна база дослідження трудового потенціалу була закладена представниками класичної політичної економії А. Сміттом і Д. Рікардо. Глибоке вивчення природи праці дозволило К. Марксу розвинути трудову теорію вартості. Набули визнання роботи Р. Беккера, Я. Мінсера, Т. Шульца у напрямі створення концепції людського капіталу.

У розробленні теоретико-методологічних та прикладних аспектів проблеми трудового потенціалу в контексті сучасних світових економічних трансформацій вагомий внесок належить таким відомим українським ученим як, Д. Богиня [4], С. Бандур, М. Бутко, В. Врублевський, О. Грішнова, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Дорогунцов, М. Доценко, С. Злупко, Н. Каленіна [12], М. Кім [13], А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанова, Н. Ломовський [17], Н. Лук'яненко, О. Новікова, В. Онікієнко, В. Приймак, М. Семікіна, Л. Тертична, А. Чухно, Л. Шаульська, Л. Янковська.

Слід зазначити, що вітчизняні та зарубіжні економісти приділяють значну увагу дослідженню чинників формування трудового потенціалу. Зокрема, Г. Осовська та О. Крушельницька визначають три підсистеми чинників впливу на трудовий потенціал: демографічну, професійно-кваліфікаційну та соціально-культурну [20]. На думку Л. Згалат-Лозинської, найважливішими формуючими чинниками трудового потенціалу є рівні розвитку продуктивних сил і виробничих відносин [8]. Робота Л. Ільїна присвячена питанням відтворення ефективності трудового потенціалу [9]. І. Бажан висвітлює економічну природу трудового потенціалу та аналізує вплив демографічних і соціальних чинників на формування трудового потенціалу [3].

Виділення не вирішеної раніше частини проблеми. Перелік чинників формування і розвитку трудового потенціалу є досить широким і, відповідно, потребує систематизації та аналізу для формування об'єктивного уявлення про його сучасний стан.

Мета статті. Метою цієї статті є виокремлення деструктивних факторів формування трудового потенціалу України та Чернігівського регіону зокрема.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до [2] трудовий потенціал – це “сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні й мають намір проводити трудову діяльність”. Розрізняють трудовий потенціал на макро-, мезо-, мікроекономічному та особистісному рівнях. Трудовий потенціал регіону – сукупний трудовий потенціал людей різних поколінь, які мешкають на його території [27].

Зростання тривалості життя, зниження народжуваності, міграційні процеси з слабо-розвинених країн у багаті – це фактори, які обумовлюють зростання частки людей похилого віку в структурі суспільства. Якщо в 1950 р. середня тривалість життя на Землі становила 47 років, то в 2010 р. – вже 69 років. Через зміну демографічної ситуації все більшу частину своїх ВВП країни вимушені витратити на підтримку пенсіонерів. Так, коли в 1935 р. США ввели пенсійну систему, це виливалось їм в 0,2 % ВВП, а нині, ко-

ли пенсіонери становлять 10 % населення країни, – вже 6 %. Італія сплачує пенсіонерам 14 % ВВП, Туреччина – 7,8 %, Україна – близько 15 % від ВВП (більше ніж у будь-якій іншій пострадянській країні).

Україна належить до країн з високим рівнем постаріння населення (табл. 1), однак через низьку за європейськими стандартами тривалість життя вона має помітно меншу, ніж розвинуті європейські країни, частку осіб найстарших вікових груп (понад 70 або старших 80 років) у складі населення. Як країна, в якій доволі високий рівень старіння населення поєднується з масштабною депопуляцією, Україна, на думку фахівців [16], у перспективі (а спеціалісти прогнозують скорочення чисельності працюючих в Україні аж до 2020-2025 рр. через демографічні процеси: досягнення пенсійного віку найчисельнішими групами працівників 1950-1955 рр. народження з неповною їх заміною молоддю, яка народилася у 90-х роках, коли народжуваність упала в 1,8 разів [18]) вельми гостро відчуватиме такі соціально-економічні наслідки цього процесу, як посилення демоекономічного (відповідно й податкового) навантаження на працездатний контингент, дефіцит робочої сили (насамперед, кваліфікованої), загальне старіння робочої сили, скорочення можливостей трудоресурсного забезпечення довготривалого догляду осіб похилого віку, зростання попиту на медичні послуги з боку літнього населення тощо. Більш сприятливі економічні умови 2002-2007 рр. в Україні не були належним чином використані для реструктуризації її економіки, закладення фундаменту для сталого й довгострокового економічного зростання, для скорочення матеріально-дохідної диференціації населення. А погіршення економічного стану країни протягом кризового періоду 2008–2009 рр. зумовило розширення кола реципієнтів соціальних трансфертів (насамперед, із числа осіб похилого віку), загальне загострення ситуації у соціальній сфері. Невпинне зростання останніми роками частки видатків на соціальний захист осіб похилого віку у складі бюджетних видатків за недостатньої при цьому ефективності соціальної підтримки цих вразливих верств населення в Україні підтвердили необхідність невідкладного реформування діючої системи соціального захисту, зокрема, пенсійного забезпечення, змін у медичній сфері тощо.

Таблиця 1

Демографічні проблеми сучасної України

Характерні риси сучасної демографічної ситуації в Україні	Деталізація
1	2
Зменшення народжуваності, збільшення смертності та відсутність природного приросту	З початку 1993 р., коли населення України мало найбільшу чисельність (52,2 млн осіб) до початку 2012 р. (45,6 млн) його природне зниження – результат перевищення числа померлих над числом народжених та негативне міграційне сальдо (що фіксувалося в Україні з 1994 по 2004 рр.) – зумовили скорочення кількості населення більш ніж на 6,6 млн осіб, провідну роль в якому відіграло природне зменшення (депопуляція). Хоч інтенсивність народжуваності в Україні підвищилась з 10,8 % у 2010 р. до 11,0 % у 2011 р., а смертність дітей віком до 1 року зменшилася з 9,1 до 9,0 померлих на 1000 народжених живими, за січень-листопад 2012 р. в Україні на 1000 осіб наявного населення (45560,3 тис. осіб) кількість народжених становила 11,5 особи, а кількість померлих – 14,5 осіб [6]. Сучасний рівень народжуваності забезпечує лише половину того, який необхідний для простого відтворення населення. В Україні перейшли межі зниження народжуваності, за якою відбувається руйнація демографічного потенціалу, що призвело до втрати нею сприятливих перспектив щодо відновлення 50-мільйонної чисельності населення [31]. Внаслідок цих змін деформується віковий склад населення, зменшується його демографічний і трудовий потенціали [32]

Продовження табл. 1

1	2
Постаріння населення, збільшення навантаження на працездатну його частину	<p>Україна за часткою осіб віком 60 років і старше у населенні замикає групу з 25 найстаріших країн світу, за часткою населення у віці понад 65 років – входить у тридцятку таких держав. Демографічне старіння зафіксовано в Україні у середині ХХ століття і є невід’ємною частиною її демографічного розвитку: за період між переписами 1959 та 2001 рр. частка осіб у віці 60 років і старших зросла з 10,5 до 21,4 %. За період з 2002 по 2008 р. кількість населення старше 65 років збільшилась з 6,978 млн осіб до 7,506 млн, що становить 7,5 відсоткових пункту [14]. З 2009-2010 рр. до кінця 2011 р. середня очікувана тривалість життя обох статей зросла на 0,58 року і становила 71,02 років; жінок – зросла на 0,38 року і становила 75,88 років; чоловіків – зросла на 0,7 року і становила 65,98 років. Частка населення у віці 60 років і старші щорічно збільшується (на початок 2008 р. – 20,3 %; 2009 р. – 20,4 %; 2010 р. – 20,7 %; 2011 р. – 20,9 %, 2012 р. – 21,2 %). Чисельність населення у віці 60 років і старше перевищує число дітей у віці 0-15 років. На початок 2012 р. це перевищення становило 2,6 млн осіб. Перевага людей пенсійного віку спостерігається майже в усіх регіонах за винятком Закарпатської та Рівненської областей.</p> <p>Соціально-економічним наслідком старіння є зростання осіб пенсійного віку, що призводить до збільшення споживання суспільних ресурсів на соціальне забезпечення в старості. За умов обмеженості таких ресурсів поширюється бідність та поглиблюється соціальна нерівність за віком, що обумовлює посилення тиску осіб пенсійного віку на ринок праці та додаткові матеріальні обов’язки працездатних громадян. Очікується, що до 2015 р. питома вага осіб старших 60 років сягне 21,7 % від загальної чисельності населення (серед жінок – 26,0 %, чоловіків – 16,8 %), до того ж на 1000 осіб працездатного віку припадатиме 438 осіб пенсійного віку [10]</p>
Скорочення тривалості життя при народженні	<p>За даними ВООЗ у 2002 р. за показником очікуваної тривалості життя наша країна відставала від країн Центральної та Східної Європи (ЦСЕ) на 5,5, а від країн Євросоюзу – на 10,9 року. Надлишкова передчасна смертність (до 65 років) обумовлює втрату майже 11 років загальної тривалості життя, що на 3 роки більше ніж у країнах ЦСЕ і на 6 років більше ніж у країнах ЄС. Різниця у тривалості життя чоловіків і жінок в Україні перевищує 11 років, тоді як в економічно розвинених країнах цей показник становить 5-6 років. Ризик смерті для чоловіка у 20-24 роки перевищує такий для жінки у 3,3 раза, а ймовірність смерті у працездатному віці для чоловіка сягає 37 % [14]</p>
Погіршення стану здоров’я людей усіх вікових груп	<p>Загальна захворюваність населення України значно збільшилась протягом 1990-х років. Якщо за період між двома останніми переписами населення УРСР (1979 і 1989 рр.) поширеність захворювань у розрахунку на 100 тис. населення зросла на 16,3 %, то за період між переписами 1989 і 2001 рр. – на 40,4 %. За період з 1997 по 2007 рр. кількість уперше зареєстрованих випадків захворювання зросла по Україні на 2 млн. або на 7 % [21]. При цьому спостерігається прогресуюча динаміка поширення хвороб серцево-судинної системи та новоутворень. Основними причинами втрати здоров’я, зростання смертності та зниження очікуваної тривалості життя є низький рівень і несприятливі умови життя та праці значної частини населення, низька ефективність існуючої системи охорони здоров’я, поширеність шкідливих звичок та нехтування нормами здорового способу життя. Медичні та освітянські послуги фактично перетворилися на платні</p> <p>Дедалі менш доступними для широких верств населення стають спортивні майданчики, театри, концертні заклади тощо. Це негативно відбивається на якісному складі трудового потенціалу, знижує інтелектуально-культурний рівень і ускладнює ситуацію.</p> <p>Якщо для всього населення основну частину причин смертності внаслідок інфекційних та паразитарних хвороб зумовлює туберкульоз, то для молоді майже 2/3 смертей викликано СНІДом</p>

Закінчення табл. 1

1	2
Інтенсифікація міграційних процесів	В Україні сьогодні 14 млн. працюючих (платників податків) і 13,5 млн пенсіонерів. Якщо будуть спостерігатись такі темпи скорочення числа платників податків, то через декілька років не буде кому їх сплачувати. За межами України проживає 6,5 млн емігрантів, що становить 14 % українського населення. За даними міжнародної організації міграції (МОМ), в Україні найчастіше українці обирають для трудової міграції Росію та країни ЄС (Італія, Польща, Угорщина, Іспанія і Португалія). Головним чинником, що впливає на міграційну поведінку жителів різних регіонів є економічна ситуація. Наприклад, у Донецькій області середній дохід на душу населення становить 683 \$ США, у той же час на Буковині, звідки на заробітки за кордон виїжджає найбільше людей, – 352 \$. Серед інших чинників, котрі стимулюють трудову міграцію, є близькість до кордону з ЄС, налагоджені міграційні і культурні зв'язки. Відносно рівня освіти українських трудових мігрантів, за даними МОМ, 10 % мають початкову або незавершену середню освіту, 59 % – повну середню освіту, 17 % неповну вищу освіту, 14 % вищу освіту. Проте незалежно від рівня освіти майже всі українські трудові мігранти працюють на роботах, що не вимагають високої кваліфікації [22]

У 2011 р. в Україні набув чинності Закон [1], що уточнює умови впровадження і функціонування обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи, передбачає кроки щодо підвищення пенсійного віку й, відповідно, вирівнювання його межі для жінок та чоловіків, заходи з мотивації населення до подовження трудового періоду, забезпечення гендерної рівності у трудових і соціальних правах тощо, а отже – безумовно, є прогресом у виконанні зобов'язань 4, 5 та 8 Регіональної стратегії реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння населення [23]. Водночас нині виконання вищевказаних зобов'язань в Україні не можна вважати повномасштабним, про що свідчать: недостатній рівень адресації пільг та допомоги, спрямованих на осіб похилого віку; невирішеність проблеми забезпечення ефективної зайнятості літніх осіб; істотне відставання жінок від чоловіків за рівнем доходів (у тому числі розміром пенсій); практична відсутність у політиці кроків з перетворення виходу на пенсію на гнучкий і поступовий процес; нерозвиненість нормативно-правової бази щодо запобігання та заборони дискримінації з боку роботодавців за віковим критерієм, невідпрацьованість механізмів реалізації сучасних норм контролю за їх дотриманням.

Найгірша демографічна ситуація в Україні спостерігається у Чернігівській області, де процеси депопуляції беруть свій початок з 1965 року. Чисельність наявного населення в області на 1 січня 2013 р. становила 1077,8 тис. осіб. Упродовж 2012 р. кількість жителів зменшилася на 10,7 тис. осіб або на 9,9 у розрахунку на 1000 наявного населення. Зменшення чисельності населення області відбулося переважно за рахунок природного скорочення – 9986 осіб. Народжуваність у 2012 р. збільшилася порівняно з 2011 р. з 9,3 до 9,4 живонародженого у розрахунку на 1000 наявного населення (найменший показник по Україні), а смертність – з 18,5 до 18,6 осіб (найвищий рівень смертності по Україні) [6]. Населення Чернігівщини не тільки вмирає, а є і найстарішим за віком в Україні. Так, у середньому за 2011 р. кількість осіб похилого віку (60 років і старше) по Чернігівській області становила 273,3 тис., або 23 % усього населення області (1189,7 тис. осіб) [5]. У цей час чисельність зайнятого населення працездатного віку становила 408,3 тис. осіб [25]. Тобто на кожного пенсіонера в області припадало 1,5 працюючих. У 2012 р. чисельність населення старше 60 років становила 272,5 тис. осіб, або 25,2 % всього населення області, в той час як кількість дітей до 14 років – 137,9 тис. осіб (12,8 % населення області) [5]. При середньому показнику по країні 304 пенсіонери на 1000 населення, найбільше значення він має у Чернігівській області – 352.

За багатьма показниками соціальний стан регіону є гіршим порівняно з іншими регіонами України. Зокрема, у Чернігівській області чисельність безробітних у віці 15-70 років у січні-лютому 2013 р. становила 51,5 тис. осіб; рівень безробіття становив 9,7 %. у той час як по Україні цей показник становив 7,4 %. Станом на 1 березня 2013 р. на одну вакансію у середньому по Чернігівській області претендувало 12 осіб, які шукали роботу. У 17-ти районах кількість претендентів на одну вакансію перевищувала середній показник по області, зокрема, у Семенівському та Сосницькому районних центрах зайнятості на одне вільне робоче місце претендувало відповідно 46 та 28 осіб [29]. Середньомісячна номінальна зарплата у 2011 р. на Чернігівщині менша за середню по Україні на 659 грн [24].

У 2012 р. зафіксовано від'ємне сальдо міграції – 721 особа проти додатного 345 осіб у 2011 р. Це відбулося за рахунок збільшення на 10,8 % кількості вибулих в інші регіони України та зменшення кількості прибулих звідти (на 4,6 %). У той же час спостерігалось збільшення кількості прибулих із-за кордону (на 2,5 %) та зменшення кількості вибулих до інших країн (на 16,7 %).

У ході аналізу демографічних втрат Чернігівського регіону (табл. 2-4), нами було встановлено вплив окремих чинників на загальну зміну чисельності новонароджених: інтенсивності демографічних процесів та частки жінок фертильного віку у складі населення (табл. 5, 6). При цьому була використана наступна модель факторного аналізу динаміки загального коефіцієнта народжуваності:

$$\Delta n = d_0 \cdot \Delta f + f_0 \cdot \Delta d + \Delta f \cdot \Delta d,$$

де Δn – абсолютна зміна загального коефіцієнта народжуваності у поточному періоді порівняно з базисним;

d_0 – питома вага жінок у віці 15–49 років у чисельності населення базисного періоду (прийняли 1989 рік) (табл. 7):

$$d = \frac{F}{S} \cdot 1000,$$

F – чисельність жінок певної вікової групи (табл. 8), осіб;

S – загальна чисельність населення (табл. 9), осіб;

Δd – абсолютна зміна частки жінок 15–49 років у населенні;

f_0 – значення спеціального коефіцієнта народжуваності у базисному періоді:

$$f_0 = \frac{N}{W_{15-49}} \cdot 1000,$$

N – кількість народжених у жінок віком 15–49 років;

W_{15-49} – середньорічна чисельність жінок у віці 15–49 років, осіб;

Δf – абсолютна зміна спеціального коефіцієнта народжуваності у поточному періоді порівняно з базисним.

Загальний коефіцієнт народжуваності n :

$$n = \frac{N}{S} \cdot 1000$$

або

$$n = f \cdot d.$$

Таблиця 2

Динаміка чисельності новонароджених у Чернігівській області

Вікові групи жінок, років	У жінок певного віку народилось дітей протягом року																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
молодше 20	2045	2124	2219	2338	2268	2226	2109	2031	1813	1600	1391	1321	1196	1177	1112	1089	1017	1009	993	934	907	757	711	647
20–24	6700	6342	6009	5925	5532	5357	4974	4958	4583	4318	3974	3957	3624	3564	3534	3597	3403	3486	3524	3653	3508	3301	3099	3054
25–29	4482	3943	3515	3180	3016	2692	2471	2359	2319	2189	2169	2199	2196	2448	2561	2517	2608	2818	2817	3014	3261	3241	3228	3425
30–34	2376	2074	1652	1517	1503	1318	1065	1116	1015	981	887	920	1009	1046	1138	1230	1283	1513	1558	1714	1988	1945	2106	2062
35–39	773	654	622	549	552	505	444	455	429	367	349	345	337	336	368	392	384	516	527	604	722	720	826	873
40–44	151	139	119	121	114	89	92	97	89	100	91	65	62	61	71	80	75	88	76	115	142	115	148	150
45–49	6	3	9	7	4	4	3	1	2	5	1	2	6	4	10	4	5	3	2	4	3	4	7	4
Разом	16533	15279	14145	13637	12989	12191	11158	11017	10250	9560	8862	8809	8430	8636	8794	8909	8775	9433	9497	10038	10531	10083	10125	10215

Таблиця 3

Динаміка спеціального коефіцієнта народжуваності

Вікові групи жінок, років	Спеціальний коефіцієнт народжуваності (f), ‰																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
молодше 20	51,62	50,88	51,09	53,38	52,48	51,75	49,86	49,16	44,84	39,87	34,26	32,50	29,14	28,05	26,14	25,97	24,93	25,86	27,12	27,15	28,15	25,19	25,46	24,47
20–24	177,08	170,35	161,26	158,66	142,61	135,05	123,42	121,58	111,87	107,31	99,60	100,30	93,27	94,16	93,17	93,28	87,73	88,79	87,47	89,44	86,68	82,52	80,04	83,77
25–29	98,65	89,14	83,07	77,14	75,16	68,62	64,91	62,60	61,76	57,32	56,55	56,52	56,10	62,71	65,99	64,86	67,68	74,13	75,39	80,78	85,72	83,96	81,74	83,98
30–34	49,19	43,00	34,30	31,87	31,95	28,56	23,91	26,26	24,62	24,63	23,06	24,52	26,95	28,27	30,44	32,96	34,05	39,78	40,67	45,36	52,62	51,80	56,85	56,58
35–39	16,38	13,90	13,20	11,59	11,64	10,41	9,19	9,44	9,02	7,84	7,65	7,81	8,03	8,27	9,34	10,32	10,39	14,03	14,44	16,45	19,70	19,43	22,06	23,10
40–44	4,32	3,55	2,70	2,61	2,40	1,88	1,95	2,06	1,89	2,14	1,90	1,36	1,30	1,29	1,54	1,78	1,72	2,13	1,90	2,96	3,80	3,16	4,07	4,16
45–49	0,13	0,08	0,27	0,23	0,13	0,12	0,08	0,02	0,04	0,11	0,02	0,04	0,13	0,09	0,22	0,08	0,11	0,06	0,04	0,09	0,07	0,09	0,17	0,10
15–49	55,19	51,53	47,90	46,40	43,95	40,81	37,23	36,55	34,09	31,99	29,80	29,90	28,83	29,80	30,50	31,07	30,99	33,76	34,48	37,00	39,46	38,39	39,29	40,30

Таблиця 4

Динаміка загального коефіцієнта народжуваності, ‰

Найменування показника	Роки																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальний коефіцієнт народжуваності ($n = f \cdot d$)	11,701	10,846	10,099	9,797	9,364	8,850	8,209	8,164	7,701	7,268	6,831	6,884	6,679	6,935	7,178	7,382	7,388	8,073	8,245	8,837	9,392	9,086	9,220	9,384
Абсолютний приріст загального коефіцієнта народжуваності порівняно з 1989 р.	–	-0,855	-1,602	-1,904	-2,337	-2,851	-3,493	-3,537	-4,000	-4,433	-4,871	-4,818	-5,022	-4,767	-4,524	-4,319	-4,313	-3,628	-3,457	-2,864	-2,310	-2,615	-2,482	-2,317

Таблиця 5

Вплив інтенсивності народжуваності та вікової структури населення на зміну загального коефіцієнта народжуваності

Фактори	Роки																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Вплив зміни народжуваності ($d_{1989} \cdot \Delta f$)	-	-0,776	-1,546	-1,863	-2,382	-3,049	-3,807	-3,951	-4,473	-4,918	-5,384	-5,362	-5,589	-5,383	-5,234	-5,114	-5,131	-4,543	-4,391	-3,856	-3,334	-3,561	-3,371	-3,158
Вплив зміни вікової структури ($f_{1989} \cdot \Delta d$)	-	-0,085	-0,065	-0,049	0,057	0,267	0,466	0,625	0,764	0,837	0,950	1,005	1,085	1,141	1,285	1,411	1,457	1,496	1,495	1,479	1,432	1,359	1,249	1,151
Вплив взаємодії ($\Delta f \cdot \Delta d$)	-	0,006	0,009	0,008	-0,012	-0,070	-0,152	-0,211	-0,292	-0,352	-0,437	-0,460	-0,518	-0,525	-0,575	-0,617	-0,639	-0,581	-0,561	-0,487	-0,408	-0,413	-0,360	-0,311
Разом	-	-0,855	-1,602	-1,904	-2,337	-2,851	-3,493	-3,537	-4,000	-4,433	-4,871	-4,818	-5,022	-4,767	-4,524	-4,319	-4,313	-3,628	-3,457	-2,864	-2,310	-2,615	-2,482	-2,317

Таблиця 6

Вплив інтенсивності народжуваності та вікової структури населення на зміну загального коефіцієнта народжуваності у відсотках до початкового рівня (1989 року)

Фактори	Роки																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Зміна народжуваності	-	-6,63	-13,21	-15,92	-20,36	-26,06	-32,54	-33,77	-38,22	-42,03	-46,01	-45,82	-47,76	-46,00	-44,73	-43,70	-43,85	-38,83	-37,52	-32,95	-28,49	-30,43	-28,81	-26,98
Зміна вікової структури	-	-0,73	-0,55	-0,42	0,48	2,28	3,98	5,34	6,53	7,15	8,12	8,59	9,27	9,75	10,98	12,06	12,45	12,79	12,78	12,64	12,24	11,61	10,67	9,84
Вплив взаємодії вищезазначених чинників	-	0,05	0,07	0,07	-0,10	-0,60	-1,30	-1,80	-2,50	-3,01	-3,73	-3,93	-4,43	-4,48	-4,91	-5,27	-5,46	-4,96	-4,79	-4,17	-3,49	-3,53	-3,07	-2,66
Разом	-	-7,31	-13,69	-16,27	-19,97	-24,37	-29,85	-30,23	-34,19	-37,89	-41,63	-41,17	-42,92	-40,73	-38,66	-36,91	-36,86	-31,00	-29,54	-24,48	-19,74	-22,35	-21,21	-19,80

Таблиця 7

Частка жінок певної вікової групи у всьому населенні за досліджувані роки

Вікові групи жінок, років	Частка жінок у всьому населенні (d) станом на 1 січня року																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
молодше 20	0,0280	0,0296	0,0310	0,0315	0,0312	0,0312	0,0311	0,0306	0,0304	0,0305	0,0313	0,0318	0,0325	0,0337	0,0347	0,0347	0,0343	0,0334	0,0318	0,0303	0,0287	0,0271	0,0254	0,0243
20-24	0,0268	0,0264	0,0266	0,0268	0,0280	0,0288	0,0296	0,0302	0,0308	0,0306	0,0308	0,0308	0,0308	0,0304	0,0310	0,0320	0,0327	0,0336	0,0350	0,0360	0,0361	0,0360	0,0353	0,0335
25-29	0,0322	0,0314	0,0302	0,0296	0,0289	0,0285	0,0280	0,0279	0,0282	0,0290	0,0296	0,0304	0,0310	0,0313	0,0317	0,0322	0,0324	0,0325	0,0324	0,0328	0,0339	0,0348	0,0360	0,0375
30-34	0,0342	0,0342	0,0344	0,0342	0,0339	0,0335	0,0328	0,0315	0,0310	0,0303	0,0296	0,0293	0,0297	0,0297	0,0305	0,0309	0,0317	0,0326	0,0333	0,0333	0,0337	0,0338	0,0337	0,0335
35-39	0,0334	0,0334	0,0336	0,0340	0,0342	0,0352	0,0355	0,0357	0,0357	0,0356	0,0351	0,0345	0,0333	0,0326	0,0321	0,0315	0,0311	0,0315	0,0317	0,0323	0,0327	0,0334	0,0341	0,0347
40-44	0,0247	0,0278	0,0314	0,0333	0,0342	0,0345	0,0347	0,0348	0,0353	0,0356	0,0369	0,0373	0,0378	0,0379	0,0377	0,0373	0,0367	0,0354	0,0348	0,0342	0,0334	0,0328	0,0331	0,0331
45-49	0,0327	0,0276	0,0236	0,0217	0,0227	0,0252	0,0287	0,0325	0,0345	0,0356	0,0359	0,0361	0,0366	0,0370	0,0376	0,0390	0,0394	0,0402	0,0402	0,0400	0,0395	0,0387	0,0371	0,0363
15-49	0,2120	0,2105	0,2109	0,2111	0,2131	0,2169	0,2205	0,2234	0,2259	0,2272	0,2292	0,2302	0,2317	0,2327	0,2353	0,2376	0,2384	0,2391	0,2391	0,2388	0,2380	0,2367	0,2347	0,2329

Таблиця 8

Динаміка чисельності жінок Чернігівської області

Вікові групи жінок, років	Кількість жінок певного віку на 1 січня відповідного року, осіб																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
15–19	39617	41749	43436	43799	43218	43016	42296	41312	40434	40127	40599	40648	41040	41966	42545	41925	40794	39023	36613	34400	32224	30054	27925	26436
20–24	37835	37229	37262	37344	38792	39668	40302	40779	40967	40238	39900	39453	38856	37852	37931	38563	38789	39262	40286	40843	40469	40001	38719	36455
25–29	45434	44233	42314	41224	40130	39232	38071	37684	37549	38190	38357	38908	39144	39038	38806	38809	38534	38016	37367	37309	38041	38604	39489	40783
30–34	48305	48237	48170	47602	47040	46142	44540	42503	41224	39833	38464	37521	37434	37006	37390	37320	37679	38032	38310	37788	37782	37547	37045	36441
35–39	47188	47066	47122	47377	47416	48491	48318	48220	47579	46808	45592	44149	41980	40639	39387	37998	36953	36784	36490	36711	36654	37061	37441	37800
40–44	34944	39148	44037	46304	47498	47465	47110	47002	46995	46825	47868	47715	47763	47165	46243	45063	43591	41340	40099	38820	37397	36420	36340	36049
45–49	46255	38847	32990	30242	31439	34731	39060	43896	45892	46805	46632	46237	46200	46119	46014	47062	46836	46953	46282	45419	44288	42927	40742	39539
Разом	299578	296509	295331	293892	295533	298745	299697	301396	300640	298826	297412	294631	292417	289785	288316	286740	283176	279410	275447	271290	266855	262614	257701	253503

Таблиця 9

Динаміка чисельності населення Чернігівської області

Загальна чисельність населення	Роки																							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальна чисельність населення на початок відповідного року, тис. осіб	1412,9	1408,7	1400,6	1391,9	1387,1	1377,5	1359,3	1349,4	1331,0	1315,3	1297,4	1279,7	1262,1	1245,3	1225,2	1206,8	1187,7	1168,4	1151,9	1135,9	1121,3	1109,7	1098,2	1088,5

У 1989 році загальний коефіцієнт народжуваності становив 11,7 %, у 2012 – 9,38 %, тобто зменшився за 23 роки на 2,32 %. Згідно з розрахунками табл. 6 бачимо, що зниження спеціального коефіцієнта народжуваності зменшило загальний коефіцієнт народжуваності на 26,98 %, а зростання частки жінок 15-49 років у населенні збільшило його на 9,84 %; сукупна ж зміна обох факторів знизилася цей коефіцієнт на 2,66 %. У результаті за 23 роки (1990-2012 рр.) частка народжених дітей на 1000 населення Чернігівської області знизилася на 19,8 % (рис.), у першу чергу за рахунок зміни інтенсивності процесу народжуваності.

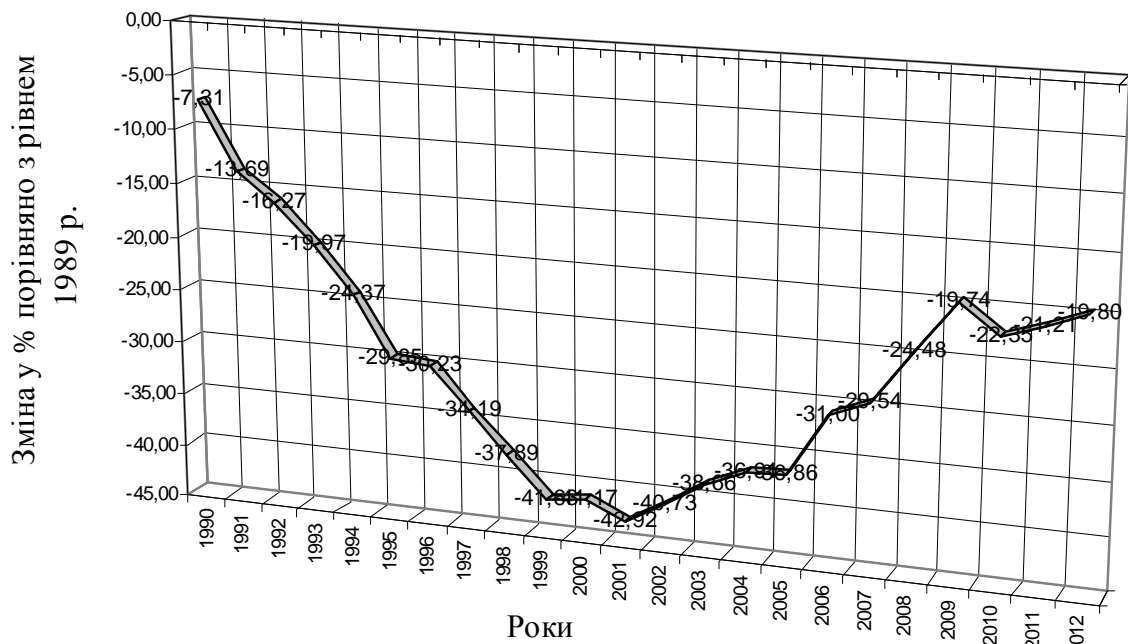

Рис. Динаміка загального коефіцієнта народжуваності у Чернігівському регіоні

Висновки і пропозиції. Глибокі зрушення у відтворенні населення, значні демографічні втрати у сучасний період відіграють роль деструктивного чинника у формуванні трудового потенціалу Чернігівського регіону, суттєво звужуючи його можливості. На відміну від радянських часів, коли вважалося, що населення повинно обслуговувати економіку, нині навпаки – говорять, що економіка обслуговує населення. Соціальна й економічна потужність держави визначається, безумовно, не кількістю робочої сили, а інтелектуальною, соціальною якістю населення. Тому першочергового значення в сучасних умовах набуває розвиток та покращання його якісних характеристик, передусім освітнього та професійно-кваліфікаційного рівнів.

Список використаних джерел

1. Про заходи законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України № 3668–VI від 08.07.2011 р.
2. Про основні напрямки розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 958/99 від 03.08.1999 р. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/958/99.
3. Бажан І. І. Трудовий потенціал України: формування і використання / І. І. Бажан. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2006. – 144 с.
4. Богиня Д. П. Основи економіки праці : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – 3-тє вид. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 42.
5. Демографічна ситуація. Населення [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Чернігівській області. – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/>.

6. *Демографічна ситуація. Про соціально-економічне становище України* [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. *Доклад второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения. Мадрид, 8-12 апреля 2002 года.* – ООН, А/CONF.197/9, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.socpolitika.ru/files/5485/ageing_report_as.pdf.
8. *Згалаат-Лозинська Л. О.* Економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу за умов формування ринкових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 “Організація управління, планування і регулювання економіки” / Л. О. Згалаат-Лозинська. – К., 2002. – 22 с.
9. *Ільїн Л. М.* Ефективність відтворення трудового потенціалу України / Л. М. Ільїн. – К. : Енергія плюс, 2007. – 212 с.
10. *Ільчук Л. І.* Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [Mir://№№го срзг.огд.ua](http://mir.gov.ua).
11. *Интерв'ю І. Курило*, зав. відділу проблем якості демографічних процесів Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України [Електронний ресурс] / Газета по-українськи. – 2013. – № 1576. – 5 квітня. – Режим доступу : http://gazeta.ua/ru/articles/people-newspaper/_v-konce-hih-veka-ukraina-byla-pervoj-v-evrope-po-rozhdaemosti-v-2-aa-godu-posled/490870.
12. *Каленіна Н. В.* Сутність категорії “трудова потенціал підприємства” / Н. В. Каленіна // Держава та регіони. Сер.: економіка та підприємництво : науково-виробничий журнал. – 2008. – № 3. – С. 111-114.
13. *Ким М. Н.* Трудовой потенциал: формирование, использование, управление : учеб. пособие / М. Н. Ким. – Х. : НАУ им. В. Н. Каразина, 2003. – С. 13-14.
14. *Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.* / за ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К. : Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
15. *Кулинич Л. В.* Трудовой потенциал: сутність та склад / Л. В. Кулинич // Економічний простір. – 2011. – № 50. – С. 98-104.
16. *Курило І. О.* Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально-демографічної політики / І. О. Курило // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 2 (18). – С. 23-32.
17. *Ломовський Н. О.* Про сутність понять „трудова потенціал” і „потенціал трудових ресурсів” / Н. О. Ломовський // Економіка АПК і природокористування: Вісник ХНАУ. – 2009. – № 5. – С. 298-299.
18. *Маршавін Ю.* Сучасні проблеми ринку праці України / Ю. Маршавін // Праця і зарплата. – 2010. – № 14. – С. 6-7.
19. *Мостовенко О. О.* Позитивні та негативні наслідки пенсійної реформи [Електронний ресурс] / О. О. Мостовенко, Б. Е. Головаш, Ю. Б. Чернявська // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/pspe/2011_4/Mostovenko_411.htm.
20. *Осовська Г. В.* Управління трудовими ресурсами / Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 224 с.
21. *Охорона здоров'я. Захворюваність населення* [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики. – Режим доступу : [Mir://№№№.икг8iaі.8oуia](http://mir.gov.ua).
22. *Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації* : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.
23. *Региональная стратегия осуществления Мадридского международного плана действий по проблемам старения, 2002 г.* (ECE/AC.23/2002/93 October 2002) [Электронный ресурс] / Европейская экономическая комиссия. Конференция министров ЕЭК ООН по проблемам старения. Берлин (Германия), 11–13 сентября 2002 года. Глава 3. – Режим доступа : http://www.un.org/russian/events/olderpersons/berl_dr_r.pdf.
24. *Регіони України* : статистичний збірник. Ч. 1 / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 310 с.
25. *Регіональне управління: інноваційний підхід* : навч. посіб. / за ред. д. е. н., проф. М. П. Бутка. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.

26. *Ринок праці*. Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2011 році [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Чернігівській області. – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/>.

27. *Рубан В. М.* Визначення трудового потенціалу в контексті сучасних світових економічних трансформацій / В. М. Рубан, М. В. Пустовіт // *Теорія і практика управління*. – 2009. – № 6. – С. 78-83.

28. *Селевко Є. О.* Зміст поняття трудового потенціалу населення та його розвиток [Електронний ресурс] / Є. О. Селевко // *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvnau_eamb/2011_163_2/11seo.pdf.

29. *Ситуація на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості у Чернігівській області за січень-лютий 2013 року* [Електронний ресурс] / Чернігівський регіональний центр зайнятості. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>.

30. *Соціально-економічне становище Чернігівської області в січні 2013 року* [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Чернігівській області. – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/>.

31. *Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь* / за заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 678 с.

32. *Шило К. М.* Демографічні передумови формування трудового потенціалу України / К. М. Шило // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. – 2011. – № 2. – С. 110-116.